

Streszczenie rozprawy doktorskiej Anity Grzegorzewskiej
napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Aleksego Awdiejewa

Prozodia jako składnik sensu w ujęciu teorii komunikatywistycznej na przykładzie tekstów mówionych

Odwołując się do założeń metodologicznych wypracowanych przez twórców polskiej szkoły gramatyki komunikacyjnej – Aleksego Awdiejewa i Grażyny Habrajskiej, przyglądam się procesowi konfigurowania sensu przy użyciu elementów suprasegmentalnych (akcent, intonacja) i segmentalnych (pauza). W pełni świadoma faktu, iż percepcja dźwiękowej warstwy mowy jest kwestią w wysokim stopniu indywidualną i relatywną, pracę swoją traktuję jako próbę postawienia zagadnienia, nie zaś jego ostateczne rozwiązanie.

W rozprawie doktorskiej wyodrębniłam trzy zasadnicze części: *Idea komuniktywizmu a dotychczasowy stan badań nad prozodią*, *Piśmienny ekwiwalent dźwiękowych form mowy*, *Komunikatywistyczno-prozodyczne zmienne wspomagające proces rozumienia konfiguracji sensu*. Poprzedza je *Wprowadzenie*, wieńczy zaś *Zakończenie*. Na końcu studium zamieszczam *Aneks* z autorską aplikacją prozodycznego systemu graficznego.

Głównym zadaniem *Wprowadzenia* (*Prozodia komuniktywistyczna – w poszukiwaniu sensu; Głos jako cząstka ludzkiego uniwersum; Oralność w „papierowym świecie”*) jest uwrażliwienie czytelnika na świat dźwięków ludzkiej mowy. Udowadniam w nim, dlaczego rola warstwy brzmieniowej języka była, jest i zawsze będzie niezwykle istotna dla zjawiska komunikacji międzyludzkiej. Poruszam w nim między innymi takie kwestie jak: językowa droga ludzkości (filogeneza i ontogeneza), bogactwo brzmieniowe języków na świecie (tonalne i akcentowe), związek komunikacji wokalnej z komunikacją niewerbalną, jedność myśli i dźwięku (wyobrażenia dźwiękowa, symbolika dźwiękowa), magiczna rola słowa wypowiedzianego, oralność (dawniej i dzisiaj), ustność, mówioność, piśmienność, pragmatyczny wymiar komunikacji.

Część I – Idea komuniktywizmu a dotychczasowy stan badań nad prozodią (*Prozodia w kontekście metodologii gramatyki komunikacyjnej; Pojęcie prozodii – ujęcie interdyscyplinarne; Segmentalne i suprasegmentalne elementy wypowiedzi*) poświęcam rozważaniom teoretycznym. Potwierdzam w niej zasadność badania prozodii w ujęciu metodologii gramatyki komunikacyjnej języka oraz przedstawiam problem prozodii w świetle dotychczasowego stanu badań. Wśród omówionych zagadnień znajdują się: funkcjonalne

podejście do języka, pierwotna sytuacja pragmatyczna, proces interpretacyjny, trzy poziomy języka – ideacyjny, interakcyjny i tekstowy. Poruszam również problematykę definiowania pojęć w metodologii komunikatywistycznej (język, tekst, dyskurs, kompetencja, kompozycja sensu, operatory interakcyjne). Odwołując się do prac językoznawców, literaturoznawców, teatrologów i logopedów, przybliżam następujące kwestie: pojęcie prozodii dawniej i współcześnie, zachowania dźwiękowe przynależne prozodii, użyteczność pisma i interpunkcji dla oddania dźwięku. Szczegółowo opisuję dotychczasowy stan badań nad segmentalnymi i suprasegmentalnymi elementami wypowiedzi, czyli: akcentem zdaniowym, intonacją, iloczasem, tempem, natężeniem, barwą i pauzą.

W *Części II – Piśmienny ekwiwalent dźwiękowych form mowy (Analiza audytywna; Klasyfikacja elementów prozodycznych w oparciu o wariant realizacji; Pogranicza prozodii – gest foniczny)* prezentuję metodę badawczą oraz autorską wersję narzędzia służącego do wizualizacji warstwy brzmieniowej języka.

Zważywszy na fakt, że badanie i opisywanie zachowań prozodycznych w komunikacji jest zjawiskiem relatywnie trudnym, analityczno-interpretacyjny fragment rozprawy zaczynam od wyjaśnienia, dlaczego dokonując wyboru jednostki materiałowej zdecydowałam się na audiobooki, które nie mnożą w nieskończoność różnych zmiennych, wpływających na rzetelny opis zachowań dźwiękowych głosu ludzkiego. Wyjaśniam także powody, dla których odrzuciłam możliwość przeprowadzenia analizy akustycznej.

W rozdziale *Klasyfikacja elementów prozodycznych w oparciu o wariant realizacji*, odwołując się do autorskiego rozumienia **prozodii jako dziedziny badawczej w obrębie językoznawstwa, przez którą rozumiemy wszelkie zjawiska brzmieniowe języka przynależne wyrazom, wśród których wyodrębniamy trzy najistotniejsze elementy (akcent, intonację i pauzę) występujące pojedynczo lub w kombinacjach** – definiuję i opisuję graficznie poszczególne elementy prozodyczne. Wyróżniam: akcent zdaniowy (iloczynowy, toniczny i melodyczny); intonację frazową, wyrażającą się w różnicowaniu melodii, natężenia, tempa i barwy, oraz pauzę (właściwą, wypełnioną, częściowo wypełnioną, nierzeczywistą i skandowanie).

W ostatnim rozdziale *Części II* omawiam związek gestu z dźwiękową warstwą wypowiedzi. Rozważania nad gestem fonicznym stanowiącym akustyczny odpowiednik ludzkich zachowań towarzyszących procesowi mówienia, prowadzę w kontekście gramatyki komunikacyjnej.

Część III – Komunikatywistyczno-prozodyczne zmienne wspomagające proces rozumienia konfiguracji sensu ma charakter teorii twórczy. Wykorzystuję w niej zebraną jednostkę materiałową dla zilustrowania ramy prozodycznej.

W rozdziale pierwszym *Prozodia wspomagająca komponowanie sensu* przyjmuję, że istnieją metodologiczne podstawy do zainicjowania nowej dziedziny badań: pragmatyki prozodii. Dlatego też, poszerzając typologię operatorów interakcyjnych o środki prozodyczne, wyznaczam klasy zjawisk, przy pomocy których odbiorcy budują w swojej wyobraźni pewien obszar sensu.

Rozdział drugi *Prozodia kształtująca moc interakcyjną* zawiera autorską klasyfikację procesów prozodycznych. Zestawiając ze sobą dwa głosowe wykonania tego samego utworu literackiego, przeprowadzam analizę porównawczą mocy interakcyjnej tekstu wypowiedzianego. W oparciu o nią wyróżniam prozodie: odczytaną, wywiedzioną i wyinterpretowaną z zapisanego tekstu.

W rozdziale trzecim *Prozodia w sytuacji nadawczej i odbiorczo-nadawczej* przyglądam się głosowej interpretacji ujawniającej zamiar komunikacyjny nadawcy. Analizie poddaję cztery fragmenty audiobooków. Dwa z nich zawierają teksty w autorskim wykonaniu, dwa zaś interpretacje dokonane przez aktorów. Tak wyselekcjonowany materiał umożliwia mi zaobserwowanie właściwości audytywnych, będących z jednej strony efektem odczytania własnych, wcześniej zapisanych myśli (autor), z drugiej zaś najpierw odkrycia, a następnie oddania przy pomocy prozodii określonego obszaru sensu (aktor). Skontrastowanie ze sobą pierwotnej i wtórnej interpretacji daje mi podstawy nie tylko do analizy procesu wspomagania komponowania sensu przy użyciu prozodii, ale także pozwala mi ów proces niejako odtworzyć.

Rozważania zawarte w rozprawie stanowią uzupełnienie nurtu tradycji badawczej zapoczątkowanej w Polsce przez A. Awdiejewa i G. Habrajską. Opracowanie znaków wizualizujących (najistotniejsze z perspektywy odbioru audytywnego) elementy prozodyczne, pozwoliło mi na uchwycenie i utrwalenie wartości brzmieniowej komunikatów.

Aplikacja systemu prozodycznego nie stanowiła celu samego w sobie, a posłużyła mi jedynie do badań nad wartością komunikacyjną prozodii. Od początku moją główną intencją było ukazanie sposobów, w jaki prozodia przyczynia się do komponowania sensu. Analiza opisanego prozodycznie jednostki materiałowej pomogła mi w ustaleniu ramy prozodycznej, na którą złożyły się zjawiska segmentalne i suprasegmentalne: nie ingerujące w moc interakcyjną aktu (prozodia odczytana), wyostrzające, osłabiające bądź modyfikujące moc interakcyjną aktu mowy (prozodia wywiedziona lub wyinterpretowana).

Rozłączna obserwacja elementów brzmieniowych ludzkiej mowy wykazała, iż możliwe jest wyodrębnienie i sklasyfikowanie poszczególnych cech prozodycznych w ramach tworzonych przez nie grup operatorów interakcyjnych. I tak, akcent zdaniowy modyfikuje sens wypowiedzi realizując zasadniczo dwie funkcje: emotywno-oceniającą oraz perswazyjną. Intonacja frazowa w pragmatycznej sytuacji użycia języka realizuje cztery funkcje komunikacyjne: modalną, modalno-syntagmatyczną, emotywnie-oceniającą oraz wzmacniającą. Natomiast pauza wprowadza do układu interakcyjnego sądy emotywno-oceniające i perswazyjne. Wymienione operatory prozodyczne modyfikują obszar sensu komponowanych przy ich użyciu aktów mowy.

Prawidła opisane w ramach gramatyki prozodycznej pozwoliły mi przynajmniej częściowo zapanować nad brzmieniowym bogactwem mowy, a przez to nie tylko skonkretyzować rolę prozodii w komunikacji, ale w ogóle ją dostrzec. Obecnie badacze najczęściej wymieniają jedynie trzy zasadnicze funkcje prozodii: lingwistyczną (w tym segmentującą wypowiedź, gramatyczną, znaczeniową i porządkującą strukturę tematyczną wypowiedzi), paralingwistyczną oraz ekstralingwistyczną. Ujęcie komunikatywistyczne prozodii pozwoliło nie tylko na zbiorcze przyjrzenie się poszczególnym funkcjom, ale również na poszerzenie ich listy o funkcję pragmatyczną.